
Boekbesprekingen

Jack D. Douglas & John M. Johnson, eds., **Existential Sociology**. Cambridge University Press, Cambridge etc. 1977, 327 pp.

Terwijl de Nederlandse sociologie voor een belangrijk deel nog in de ban lijkt te verkeren van het structureel functionalisme, is in de Verenigde Staten reeds lang het stadium aangebroken waarin 'duizend bloemen bloeien'. Het zou een diepgaand onderzoek vergen om een enigszins duidelijk overzicht te krijgen van alle nieuwe stromingen en strominkjes die zich de laatste jaren hebben gemanifesteerd. Sommige hebben inmiddels internationale bekendheid en aanhang verworven, zoals de *ethnomethodologie*, maar hiervan zijn tal van verschillende, in bepaalde opzichten onderling strijdige versies in omloop. Andere lijken van niet meer dan plaatselijk of zelfs persoonlijk belang, zoals de *reflexieve sociologie* van Alvin Gouldner of de *wilde sociologie* van John O'Neill. De meeste richten zich overigens op één of andere wijze op de studie van het 'alledaagse leven', al is lang niet altijd zonneklaar wat daaronder precies moet worden verstaan. De meest radicale richting heeft zich onlangs aangediend onder de benaming *existentiële sociologie*. Deze is de laatste jaren vooral ontwikkeld aan de University of California te San Diego. Hier vindt men volgens de belangrijkste woordvoerder, professor Jack Douglas, ' 's werelds grootste concentratie van 'sociologen van het alledaagse leven' '. Bij de existentiële sociologie gaat het niet om verheven theorieën of abstracte schema's, maar gaat men uit van 'het gezonde verstand'. In het centrum van de belangstelling staat de manier waarop gewone mensen-van-vlees-en-bloed hun levens leiden en omgaan met de alledaagse problemen die daarmee verbonden zijn. Een uitgangspunt daarbij is, dat de sociale orde inherent onstabiel is, onzeker en problematisch. Een samenleving als de Amerikaanse wordt gekenmerkt door pluriformiteit, conflicten en tegenstrijdigheden; zij vormt een bont conglomeraat van façades en uitéénlopende identiteiten. Het *absolutistische* karakter van gangbare theorieën, waarbij men het bestaan van een op regels, normen, waarden, symbolen of redelijkheid gegrondveste sociale orde veronderstelt, staat een juist inzicht in deze verscheidenheid in de weg. Allerlei aspecten van het 'rauwe bestaan' (*brute being*) zijn daardoor aan de sociologie voorbijgegaan: sex, liefde, haat, verdriet. Existentiële sociologen zijn geïnteresseerd in de totale levenservaring van mensen in de samenleving; niet alleen in ervaringen die mensen onder woorden kunnen brengen, maar ook in situaties waarin mensen slechts kunnen schreeuwen, huilen, lachen of zich grendeloos vervelen.

Het zijn met name filosofen als Sartre en Merleau-Ponty die in deze bundel naar voren worden gehaald als intellectuele voorvaders van deze oriëntatie, voorts wordt

in verschillende opstellen afgerekend met een aantal andere recente richtingen in de sociologie. Auteurs als David Altheide, John Johnson en Douglas zelf beschikken over een bijzonder soepele hand van draaien wanneer geleerden als Schutz, Cicourel en Garfinkel door de gehaktmolen worden gehaald. Hun bezwaren richten zich vooral tegen de obsessie die deze etnomethodologen aan de dag leggen voor 'cognitieve modellen'; hun studies gaan alléén nog maar over filosofische problemen en vormkwesties en niet over inhoudelijke, sociologische vraagstukken. Zij dreigen te verzinken in solipsisme. De meeste bijdragen bevatten echter min of meer uitvoerige verwijzingen naar oorspronkelijk empirisch onderzoek. Warren en Ponse laten zien hoe gangbare benaderingen in de sociologie tekort schieten bij de analyse van identiteiten in de wereld van flikkers en lesbiennes; Kotarba wijst op de overheersende rol van lichamelijke gevoelens in het sociale leven aan de hand van een studie onder mensen die chronisch pijn lijden; Johnson levert twee bijdragen over zijn onderzoek bij maatschappelijk werkers: een samenvatting van zijn briljante *Doing Field Research* (1975) en een analyse van de conflicten en tegenstrijdige interpretaties die optreden als deze Amerikaanse 'nieuwe vrijgestelden' een eenvoudige werkstaat moeten invullen. Het geheel wordt bijeengehouden door een lang en bevlogen essay van Douglas.

Mensen die Douglas' werk de laatste tijd enigszins hebben gevolgd — en dat is moeilijk genoeg, want hij publiceert méér dan God kan lezen — zullen niet alles als een donderslag bij heldere hemel ervaren. Wat mij in deze bundel treft is de schijnbaar onbekommerde manier waarop de verschillende auteurs zich op een empiricistisch standpunt plaatsen. Zo schrijven Warren en Ponse: 'As in any existential study we started out only with the conviction that we should study the gay world and try to understand it on its own terms before analysing it'. Douglas merkt ergens op: 'We begin with the world of experience and always keep that immediately before us as the reality. Analysis, theory, and philosophy come after and are largely determined by that experience, instead of experience of the world being molded by theory as it is by the experimental and hypothetical methods of traditional science'. Deze omkering van bijna geheiligde wetenschappelijke procedures volgt uit de overtuiging dat sociologische kennis altijd grotendeels betrekkelijk en 'gesitueerd' is, afhankelijk van giswerk en introspectie. Dit vereist dat sociologen in de eerste plaats dichters zijn, pas daarna beoefenaren van de wetenschap. Een conclusie, zo komt mij voor, die elegant is, maar wellicht meer problemen oproept dan oplost. Is het wel zo realistisch om te veronderstellen dat een onderzoeker (of zo men wil: een dichter) als een 'onbeschreven blad' zijn veld betreedt? Ik dacht van niet; net zo min trouwens als anderen er ooit in kunnen slagen om hun 'ervaringen met de wereld' geheel en al uit de theorie te bannen. Aan de nadruk op het belang van *brute being* liggen allerlei theoretische noties ten grondslag. Het lijkt mij interessanter deze uit te werken dan te ontkennen.

L. Brunt

Jack D. Douglas, Paul K. Rasmussen & Carol Ann Flanagan **The Nude Beach**. Sage Publications, Beverly Hills, London 1977.

Public nudity is the topic for Jack Douglas' holistic study of the social and political conflicts of nudity and sex on California's beaches.

In his book, *The Nude Beach*, one of the most interesting points brought out is the analogy between nudity and economic life. The different forms of social interactions which take place on the nude beach often lead to the growth of a naturalistic

ethos. Despite this embodiment of less repressive standards by nude beachers, Douglas states that it is also natural to strive for social dominance and to create and transmit status systems. So what the naturalist do is create another status system in which dominance and success are dependent on beautiful bodies — 'Just like economic life, only here it's body and sex'. This 'creative deviance' in reacted against by those unable to participate in a successful light. Thus the nude beach presents itself as a setting for rule conflicts and human nature in American society. Douglas gives three motives for joining the nude beach scene; casual voyeurism, body display, and the natural beauty of the beach. These beaches are frequently used as but another site for casual sex for swingers, gays, and pick-ups, yet the similarities between nudist beaches and clothed beaches in these respects are strikingly similar; differentiating mainly by degree rather than characteristics. Nude beaches are an outgrowth of the ongoing social movement towards body and sexual freedom and can be seen as accompanying the growth of affluence and leisure time. Thus far there has been provisional legalization. With continual prosperity and further questioning of social rules and their uses, the liberalization of body and sexual freedoms will become more accepted.

Due to Douglas' seemingly total embodiment into his nine years experience with the beaches, *The Nude Beach* sometimes reads like a novel. Yet, despite his occasional expository descriptions, it is a thorough, interesting study of individuals in a new socially deviant setting, made additionally interesting and readable due to natural curiosity towards the nature of public nudity.

S. Rex

Jason Ditton, **Part-time Crime, An ethnography of fiddings & pilferage.**
MacMillan, London 1977, 195 p., £ 10,—.

Kleine diefstallen, oplichterijen, wisseltrucks, jatten van de fabriek en meer van dergelijke 'kleine vergrijpen' zijn voor Britse broodbezorgers de gewoonste zaak van de wereld. Dit blijkt uit een etnografische studie van Jason Ditton, die gedurende een periode van 4 jaar af en aan bij een Engelse broodfabriek werkte. Eerst als vakantiehelp, later in de fabriek, vervolgens op de bestelafdeling en tenslotte als bezorger. Tussendoor interviewde hij de mensen thuis.

Klanten worden afgezet door hogere prijzen te berekenen, door minder te leveren dan berekend wordt, of door wisselgeld achter te houden. Men weet oudbakken brood te slijten door het recht overeind op de grond te plaatsen en het met de voet samen te drukken. Nadat het is uitgezet, voelt het namelijk weer veerkrachtig aan, als vers brood. Men beperkt zich niet tot oplichten van klanten, ook het bedrijf wordt niet gespaard. Men pikt brood, vervalst de lijsten waarop wordt bijgehouden hoeveel waren de bezorgers iedere dag hebben besteld, of koopt het personeel van de bestelafdeling om. Het betreft hier niet het gedrag van een paar 'oneerlijke' broodbezorgers, maar iets waar vrijwel iedereen bij betrokken is. Het afzetten van de klanten wordt zelfs door de leiding van het bedrijf gestimuleerd. Men vertelt nieuwe broodbezorgers dat hun kas vrijwel nooit zal kloppen en stap voor stap geeft men te kennen dat ze de verschillen maar op de klanten moeten verhalen.

De inkomsten uit de illegale praktijken verkregen zijn voor sommigen een zakcentje waarmee ze hun sigaretten of pilsje kunnen betalen. Maar anderen worden er geheel van afhankelijk. Een auto of een groter huis wordt gekocht, waarna men niet meer zonder extra inkomsten van regelmatige diefstal kan. Met dit soort

praktijken, waarmee lang niet alleen broodbezorgers zich bezig houden, zijn in totaal enorme bedragen gemoeid. Volgens huidige schattingen wordt er in Engeland door allerlei personeel zo'n 1305 miljoen pond per jaar ontvreemd. Vergelijk dat met wat er door gewone inbraak en diefstal wordt buit gemaakt: 80 miljoen pond per jaar. Een verhouding van 16 op 1!

Het is duidelijk dat Ditton niet ver gekomen zou zijn, als hij de broodbezorgers met vragenlijsten had bestookt, of als buitenstaander had trachten te observeren. Alleen door zelf als broodbezorger te werken en te tonen het spel mee te kunnen spelen, was men bereid te praten en hem de fijne kneepjes van het vak te laten zien.

Hoe is het mogelijk dat deze broodbezorgers zich ondanks alles niet als 'misdadigers' beschouwen, zo vraagt Ditton zich af. Zijn (Goffmaniaanse) analyse is vrij ingewikkeld en subtiel, maar komt erop neer dat men zich wel degelijk bewust is van de criminaliteit van het eigen gedrag. Men weet dit echter los te maken van de eigen persoonlijkheid. Hoewel men er de hele dag mee in de weer is, voelt men zich er toch niet verantwoordelijk voor. Daarom zijn we ook geneigd om alle aandacht te vestigen op die paar dieven en inbrekers, die we wel als crimineel zien: we ontkennen daarmee het belang van onze eigen criminaliteit.

Het is maar goed dat antropologen als Ditton zich met zulke 'onbelangrijke' zaken bezig houden.

R. van der Laan

William Kornblum, **Blue Collar Community**. University of Chicago Press, Chicago en Londen 1974, 260 pp., \$ 4,95.

Waarom heeft de socialistische beweging bij de arbeidersklasse in de Verenigde Staten eigenlijk nooit goed wortel geschoten? Marx heeft erover gezegd dat de werkende klasse in Amerika meer verdeeld is dan elders, omdat deze gespleten wordt door een statusconflict tussen verschillende raciale en etnische groepen.

Kornblum heeft deze vraagstelling tot uitgangspunt genomen van een empirische studie van een omvangrijke arbeiderswijk in Zuid-Chicago. Men kan zijn arbeid als een directe voortzetting beschouwen van de aanpak van de Chicago-sociologen in de jaren '20, maar met dat verschil dat bij hem een onderwerp centraal staat, waarvoor zijn voorgangers 50 jaar terug weinig oog hadden: politieke instellingen. *Blue Collar Community* is een preciese beschrijving geworden van 60 jaar etnische en politieke geschiedenis van een segment van de stad en het is minstens in twee opzichten belangwekkend. Men ziet, ten eerste, hoe de nationale politiek zich weerspiegelt op lokaal niveau. En, ten tweede, hoe een dergelijke arbeiders-'community' politiek is verbonden met de grotere samenleving in haar geheel.

Voor zijn onderzoek heeft Kornblum gebruik gemaakt van zowel de methode van participerende observatie — door van 1968 tot 1970 in de betreffende buurt te wonen, te werken en anderszins deel te nemen aan het sociale leven — als van uitvoerig archiefonderzoek.

Sedert de vorige eeuw staat in Zuid-Chicago de staalindustrie volkomen centraal en zij bepaalt voor een groot deel het bestaan van de bewoners. Men treft er een mozaïek van buurten, waar arbeiders van verschillende etnische minderheden, Mexicanen, Slaven, Italianen, Polen en zwarten, gesepareerd bijeen wonen. Iedere etnische groep verdedigt haar eigen buurt tegen de 'invasie' van nieuwe bevolkingscategorieën ('ethnic succession'), die worden aangetrokken door de staalfabrieken, en het gaat er soms hard aan toe. Toch vormen alle conflicten, het geweld

wat daarbij komt kijken en de haat, slechts één kant van de medaille, want er zijn ook allerlei tendenties tot integratie te bespeuren. In de fabrieken werken arbeiders uit verschillende wijken en van verschillende etnische afkomst noodgedwongen samen en er ontwikkelen zich persoonlijke relaties, welke etnische grenzen overschrijden. Er vormen zich primaire groepen doordat mensen van verschillende etnische origine samen komen in het buurtcafé en soortgelijke instellingen. Integratie betekent hier echter niet, zoals men in Europa wellicht geneigd is te denken, dat etnische affiliatie langzamerhand uitdooft. Met name in de vakbonden en in plaatselijke afdelingen van politieke partijen, en daarover gaat het belangrijkste deel van het boek, speelt het een overheersende rol. Beiden vormen arena's, waarbinnen 'bosses', de leiders van de onderscheiden etnische groepen, met elkaar onderhandelen, coalities vormen, elkaar beconcurreren en het is hier dat de sociale stijging van etnische blokken plaatsvindt. Er ontstaat aldus wel een gemeenschappelijke arbeiderscultuur in Zuid-Chicago, maar etniciteit blijft een voornaam organisatieprincipe.

J. Teunissen

M. M. W. Lemmen, **De godsdienstsociologie van Max Weber**. Dekker & Van de Vegt, Nijmegen 1977, 231 blz.

De titel van dit boek geeft aan dat wij een verhandeling over de godsdienstsociologie van Max Weber mogen verwachten. De ondertitel voegt daar aan toe dat 'haar methoden en inhoud' behandeld zullen worden, en wel 'aan de hand van het rationaliteitsbegrip'. Men behoeft slechts weinig van het werk van Weber af te weten om te beseffen dat deze toevoegingen impliceren dat nagenoeg het gehele sociologische oeuvre van Weber behandeld moet worden. En dit is dan ook het geval. Behalve een overzicht van zijn godsdienstsociologie treft men in dit boek beschouwingen aan over Webers methodologie, zijn opvattingen over de verhouding van wetenschap en waarden, zijn visie op het rationalisatieproces en zijn behandeling van verschijnselen als kapitalisme, bureaucratie, gezag en charisma, institutionalisering, de stad, enz. Kortom: vrijwel alle belangrijke thema's uit Webers sociologie komen aan de orde, en daarom had het boek dan ook gerust 'Inleiding tot de sociologie van Max Weber' mogen heten. In ieder geval kan het als zodanig gelezen worden.

Als inleiding tot Weber is het een voortreffelijk werkstuk. De auteur is er in geslaagd de omvangrijke stof stevig in de hand te houden, zodat men nergens in het betoog het overzicht over het geheel verliest. Behalve over compositorische begraafheid beschikt Lemmen bovendien over een gedegen vakmanschap in het uitleggen van moeilijke zaken in een heldere, onpretentieuze stijl. Wie zich daarvan wil overtuigen leze bijvoorbeeld de gedeelten over het probleem van de waardering in de wetenschap en over het Verstehen, of de beschouwing over het zgn. 'individualistische uitgangspunt van Webers sociologie. Zelden zijn deze moeilijke onderwerpen zo helder en beknopt en toch zo genuanceerd uiteengezet als hier gebeurt.

Ik heb van dit boek horen zeggen dat het weinig oorspronkelijk is omdat de schrijver zich beperkt tot het weergeven van de gedachtengangen van Weber. Daargelaten nog dat dit niet geheel juist is (de auteur plaatst wel degelijk hier en daar zijn persoonlijke kanttekeningen), onderschatte men vooral niet de kunstvaardigheid die nodig is om een boek als dit te schrijven. De auteur houdt zich bescheiden op de achtergrond, probeert zich niet tussen Weber en de lezer te plaatsen doch alleen

diens gedachten zo objectief en helder mogelijk weer te geven. Daarbij slaagt hij er niet zelden in de dingen duidelijker te zeggen dan dit Weber zelf (met zijn overladen en ingewikkelde stijl) gelukt is. Het gehele boek is geschreven in een aange-name cicerone-stijl, een wijze van schrijven die in onbruik geraakt is doch die hier voortreffelijk op haar plaats is. Ik heb het boek dan ook met stijgende bewondering gelezen. Slechts zelden stuit men op een passage die minder helder is (bijv. de uiteenzetting over causaal verband op blz. 30).

Als inleiding tot het sociologisch oeuvre van Weber is dit boek zeer aan te bevelen. Het kan de vergelijking met buitenlandse werken als die van Bendix, Aron, Freund of Weiss glansrijk doorstaan. Ook wie reeds vertrouwd is met Webers sociologie kan het met profijt lezen. Kortom: een aanwinst voor de Nederlandse Weber-literatuur.

J. M. M. de Valk

P. Tijmes, *Over politiek valt met rede te twisten*. Een onderzoek naar de rol van wetenschap en ethiek in het politieke denken van Max Weber. Boom, Meppel 1977, 199 blz.

De titel van dit boek is een stelling, en wel een die recht ingaat tegen de opvattingen van Max Weber. Op het aantrekkelijk ogende omslag bevindt zich onder deze titel, en in directe tegenspraak ermee, een afbeelding van geleerden die handgemeen zijn geraakt. Kennelijk staat de ontwerper van het omslag, Leendert Stofbergen, meer aan de kant van Weber dan aan die van Tijmes. En, om er maar ineens mee voor de dag te komen: na lezing van het boek moet ik hem bijvallen. Tijmes heeft mij niet kunnen overtuigen van 'Webers ongelijk' (zoals hij zijn slot-hoofdstuk uitdagend noemt). Misschien wel van Webers verkeerde voorkeur. Maar dat is iets anders.

In het voorwoord zegt Tijmes: 'Ik heb willen laten zien, dat er in Webers politieke denken sprake is van een ernstig structureel manco: redelijkheid wordt onttroond en waarden zwaaien hun scepter. Aan hem heb ik geprobeerd te demonstreren, welke gevolgen een dergelijke troonwisseling kan hebben: een politiek die haar problemen oplost door middel van macht en geweld' (blz. 8). Dit doet de auteur dan ook, goed gedocumenteerd met aanhalingen uit Webers oeuvre. Doch de onheilspellende gevolgen van een standpunt laten zien is iets anders dan dit standpunt weerleggen. Uit sommige uitlatingen van Weber kan men afleiden dat ook hij niet gelukkig was met zijn conclusies, maar niet inzag hoe hij tot een andere slot-som had kunnen komen. Kan Tijmes ons deze andere weg wijzen? Hij is van mening 'dat politiek zich ethisch dient te normeren . . . Dit bedoel ik met de titel over politiek valt met rede te twisten' (blz. 8). Met andere woorden: over politiek kan redelijk gesproken worden, als men een ethische maatstaf heeft, een waarde die ons in staat stelt verschillende politieke keuzen tegen elkaar af te wegen. Maar dat is precies wat Weber ook zegt! Hij echter kiest als norm de staatsraison, een norm die Tijmes en velen van ons niet erg aantrekkelijk voorkomt. Kan men dan misschien langs rationele weg aantonen dat een andere waarde gekozen had moeten worden? Weber zou dit betwisten: voor waarden leeft men en sterft men, bewijzen echter kan men ze niet. Tijmes tracht dit vraagstuk op te lossen door in navolging van de filosoof Albert Görland onderscheid te maken tussen ethische en idiomatische waarden. Webers stellingneming nu is van de idiomatische soort; het gaat bij hem niet om ethische waarden. Het betoog van Görland en Tijmes heeft mij niet overtuigd; de lezer echter oordele zelf (blz. 130-134, 167-179).

Over het voorgaande laat zich 'met rede twisten'. Anders ligt het ten aanzien van een tweede bezwaar dat ik tegen dit boek heb, en dat ik ietwat aarzeland naar voren breng omdat het misschien kan worden teruggevoerd op persoonlijke voorkeur in zaken van stijl en compositie. Anderzijds dringt deze indruk zich zo sterk aan mij op dat ik hem niet onvermeld kan laten. Ik vind het boek van Tijmes erg moeilijk te volgen. Dit ondanks het feit dat hij korte, heldere zinnen schrijft en op tal van plaatsen in het betoog aangeeft wat hij gaat doen of wat hij heeft gedaan. Niettemin vind ik zijn betoogtrant onhelder. Laat ik als voorbeeld het eerste hoofdstuk nemen, waarin Webers methodologie wordt besproken. Op vrijwel iedere bladzijde komen vragen op: is dit wel zo? is dit niet in tegenspraak met wat eerder werd gezegd? kun je dit wel zó formuleren? Mijn indruk is dat wat er gezegd wordt misschien niet onjuist is, doch dat er teveel ongezegd blijft dat voor een goed begrip gezegd had moeten worden, en dat wat er gezegd wordt vaak niet duidelijk genoeg is. Dit bezwaar heb ik tegen vele gedeelten van het boek (een ander voorbeeld: de uiteenzetting over het natuurrecht op blz. 152-153, bedoeld ter verduidelijking van een passage van Weber). Wat ook al niet helpt is dat het soms onduidelijk is wie er aan het woord is: Weber of Tijmes (zie blz. 37 en 76).

Ook compositorisch vind ik het boek niet bijzonder geslaagd. Weliswaar is het overzichtelijk ingedeeld in vier hoofdstukken (handelende over Webers methodologie, de betrekkingen tussen wetenschap en politiek, die tussen politiek en ethiek, en over Webers fundamentele 'tekort'), maar er is wel sprake van een zekere onevenwichtigheid tengevolge van de vele uitweidingen die het betoog telkens onderbreken (over de theologie, blz. 45-50; over Kant, blz. 90-96 en 113-115; over de SPD, blz. 63-64, 161-162 en 165-167; en nog andere). Natuurlijk, men kan zeggen dat dit alles relevant is voor het betoog; maar in een toch al zeer beknopte beschouwing over een zo moeilijk onderwerp (170 kleine bladzijden) meen ik dat deze passages de aandacht van de hoofddijn afleiden. De indruk ontstaat dat er een zekere willekeur heerst; als Tijmes zoveel aandacht besteedt aan Kant, waarom dan niet ook aan Machiavelli, wiens gedachtenwereld tenminste evenveel overeenkomst vertoont met die van Weber? Waarom zoveel informatie over de SPD, een door Weber bestreden partij, en vrijwel niets over Webers eigen politieke milieu?

Natuurlijk is er ook veel interessants in Tijmes' boek. De polemieken met Nauta en Van Houten (blz. 72-82), de kritiek op Weber (blz. 119-122) en de uiteenzetting over Webers onderzoek naar de agrarische problemen in het Oosten van Duitsland (hoofdstuk II) zijn de moeite van het lezen waard. Voor wie al enigermate in de thematiek van het boek is ingevoerd, heeft dit boek zeker iets te bieden. Als inleiding tot de materie lijkt het mij, wegens de gesignaleerde compositorische zwakheden, minder geschikt.

J. M. M. de Valk

Robert Chester, editor, **Divorce in Europe**. Martinus Nijhoff Social Sciences Division, Leiden 1977, 316 blz.

Het Nederlands Interuniversitair Demografisch Instituut te Den Haag en het Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudies te Brussel hebben deze uitgave gezamenlijk verzorgd. Het is een verzamelbundel van studies over echtscheiding in elf west-europese landen. De bundel is voorzien van een inleiding en een conclusie van Robert Chester, Senior Lecturer in Sociology aan de Universiteit van Hull. De Nederlandse bijdrage is van Gerrit Kooy (p. 97-124).

De elf auteurs stellen in hun bijdragen de volgende onderwerpen voor hun land

aan de orde: de ontwikkeling van de wet op de echtscheiding en zijn toepassing, de samenhang tussen normatieve opvattingen en demografische gegevens, aantekeningen bij de echtscheidingscijfers over een langere periode. Het boek is descriptief en analytisch; het geeft veel informatie en is daarom bijzonder bruikbaar voor mensen uit de sociale wetenschappen en voor meer praktisch werkenden op het gebied van echtscheiding.

De bundel geeft weinig of geen theoretische beschouwingen; de auteurs willen dit in een tweede uitgave aan de orde stellen.

Het aardigste gedeelte van dit boek is naar mijn smaak hoofdstuk 13, de conclusie van Chester (p. 283-316), waarin een poging wordt gedaan tot een vergelijking van de gegevens uit de elf landen. Uit dit verhaal blijkt duidelijk, dat echtscheiding meer een rechtssociologisch dan een louter sociologisch verschijnsel is. De invloed van de wet en van de juridische procedures op de echtscheidingscijfers is in alle landen groot. Het formele en effectieve gebruik van echtscheiding is vrijwel geheel afhankelijk van legale voorwaarden. De normatieve opvattingen hangen ook gedeeltelijk van de inhoud van de wet af; de houding van de bevolking wordt immers mede beïnvloed door de heersende wetgeving. Zo is echtscheiding meer acceptabel geworden, omdat het in de wet niet meer gezien wordt als een sanctie op een overtreding, maar als een remedie tegen een ongelukkig huwelijk. Aan de andere kant reflecteert de wet het normatieve klimaat. Hierbij loopt de wet meestal wat achter de feiten aan. Veel hervormingen op het gebied van de echtscheiding waren daarvoor al algemeen gebruikelijk geworden.

In alle elf landen zien wij in de laatste decennia een sterke stijging van de echtscheidingsratio's. Veranderingen in de normatieve opvattingen liggen hieraan uiteindelijk ten grondslag. De kerken zijn bijvoorbeeld veel toleranter geworden tegenover echtscheiding.

Uit deze hogere echtscheidingscijfers mag niet zonder meer de conclusie getrokken worden van een geringere stabiliteit van het huwelijk. Er is misschien alleen maar vaker een legale oplossing gevonden voor huwelijksproblemen. Bovendien vinden we in de meeste landen een grotere huwelijksfrequentie; veel gescheiden personen trouwen weer. Misschien zijn we op weg naar een nieuw systeem, waarin permanente monogamie overgaat in chronologische polygamie.

Conclusie: In dit boek is veel materiaal tezamen gebracht over echtscheiding in elf Europese landen. De vergelijking tussen deze landen is rechtssociologisch zeer interessant en zou nog verder kunnen worden uitgewerkt. Uit alles blijkt, dat rechtssociologisch onderzoek op het gebied van echtscheiding in Nederland zeer gewenst is. Wat dit betreft zijn ze in België al verder gevorderd (zie bibliografie p. 146). Zou de omstandigheid dat het hier een gebied betreft met een sterke samenhang tussen recht en samenleving ook een verklaring kunnen zijn voor de tot nu toe zo geringe belangstelling van sociologen? (p. 118).

I. Berghuis-van der Wijk

D. J. Kuenen, e.a., **Inleiding in de milieukunde**. Van Gorcum, Assen/Amsterdam 1976, 335 pp.

Na de eerste grote opwinding over de milieuproblematiek is er een formaliseringsproces op gang gekomen, waarin die problematiek tot voorwerp van beleid en specialistische deskundigheid is gemaakt. Onderdeel van dat proces was de creatie van een nieuw vak 'milieukunde'. Bij dat vak hoort natuurlijk een eigen leerboek, en deze *Inleiding in de milieukunde* voorziet dan ook ongetwijfeld in een behoefte.

Milieukunde is volgens de gangbare opvatting een interdisciplinair studieveld, en deze inleiding heeft daar alle kenmerken van. Om beurten komen een geograaf, een bioloog, een chemicus, een ingenieur, een econoom, een socioloog, een politicoloog, een jurist en nog meer deskundigen opdraven om hun steentje bij te dragen tot het gecompliceerde geheel dat dit boek omvat. De samenstellers hebben kennelijk gestreefd naar grote veelzijdigheid en veelomvattendheid, en daarin zijn ze volledig geslaagd. Bij zo'n opzet is het probleem, hoe een zekere eenheid aan te brengen in de verzameling, hoe ervoor te zorgen dat het overzicht niet zoek raakt.

De samenstellers hebben dit probleem niet in bevredigende mate weten op te lossen. Dat blijkt al enigszins uit de indeling in hoofdstukken en paragrafen. De algemene lijn is er een van algemeen en abstract naar specifiek en beleidsgericht. Na een eerste inleidend hoofdstuk komen achtereenvolgens aan de orde: de 'natuurlijke historie' van de biosfeer, ontwikkelingen in menselijke samenlevingen, huidige milieuproblemen op vooral lokaal en nationaal niveau, milieuproblemen op mondiaal niveau, uitgangspunten voor milieubeheer, alternatieve uitgangspunten, en milieubeleid. Is deze indeling op zichzelf al niet glashelder, verwarring ontstaat vooral wanneer men kennis neemt van de afzonderlijke paragrafen. Zo is in het hoofdstuk dat de 'ontwikkeling van de menselijke samenleving' behandelt, een paragraaf opgenomen die gaat over bevolkingsdruk in de huidige tijd, en bevat het hoofdstuk dat handelt over mogelijke praktische oplossingen voor milieuproblemen, plotseling een abstracte beschouwing over 'systeemdenken en systeemdynamica'. Ernstiger is het feit dat de bijdragen van de verschillende auteurs zo slecht op elkaar zijn afgestemd. De verschillen in benadering zijn groot — groter dan gezien de interdisciplinaire verschillen nodig was — de stijl verandert per bijdrage, de overgangen zijn vaak abrupt en de verwijzingen naar andere bijdragen schaars.

De zeer ruime en vage definitie van 'milieukunde' waar dit boek van uitgaat, is de overzichtelijkheid ook niet ten goede gekomen. Men heeft de term 'milieu' in dit verband niet uitdrukkelijk beperkt tot het 'natuurlijke' milieu van mensen, men heeft verzuimd — m.i. ten onrechte — de milieukunde als een toegepast studiegebied te omlijnen. Zo wordt de indruk gewekt dat milieukunde ongeveer over alles gaat, al blijken in feite ook hier de problemen die doorgaans onder de noemer 'milieuproblematiek' gerangschikt worden — milieuvervuiling, aantasting van natuurgebieden, uitputting van grondstoffen — centraal te staan.

Gegeven het enorme terrein dat met deze inleiding wordt bestreken, moest de behandeling van deelproblemen kort en oppervlakkig blijven. Waarschijnlijk zal iedere wetenschapsman die dit boek leest vinden dat met name zijn discipline te kort is gedaan. Zo vond ik de weinige sociologisch getinte gedeelten, zoals het stukje van Tellegen over ecologie als maatschappijkritiek, van goed niveau maar erg kort. Verder miste ik een analyse van het tot nu toe gevoerde milieubeleid, speciaal in Nederland. Aanzetten hiertoe biedt W. J. P. Kok, maar zijn bijdrage gaat voornamelijk over milieu-acties, terwijl de beschouwing van B. Goudzwaard over 'Milieubeleid in relatie tot de maatschappij' (alsof milieubeleid ooit anders dan in relatie tot de maatschappij gezien kan worden) uitsluitend gaat over wenselijkheden. De intrigerende vraag, waarom ondanks alle publieke opwinding over de milieuproblematiek er toch zo betrekkelijk weinig geld, mankracht en politieke vergaderingstijd aan gespendeerd wordt, waarom de milieuwetgeving zo traag van de grond komt en zo dikwijls ineffectief blijkt te zijn, — die vraag wordt niet behandeld.

Het niveau van dit boek ligt, alles bijeen genomen, toch boven dat van talloze gelegenheidswerkjes over hetzelfde onderwerp; door zijn veelomvattendheid, deskundige behandeling van problemen en distantie van de vluchtige actualiteit kan het

nog geruime tijd als inleiding dienst doen. Maar een gemiste kans is het ook.

N. A. Wilterdink

Rudolf van Zantwijk, **Handel en wandel van de Azteken**. Van Gorcum, Assen/Amsterdam 1977, 266 blz.

De verzamelnaam Azteca, een nahuatlwoord waarvan de benaming Azteken is afgeleid, wordt in het algemeen gebruikt om al de (inter-ethnische groepen aan te duiden die Aztlan als hun plaats van oorsprong opgeven. Het is geen mythische maar wel degelijk een werkelijke verblijfplaats geweest.

Kirchoff plaatst het in het meest noordwestelijk deel van het Tolteeks rijk. Naar onze mening, kan de Mapa de Singüenza, die de trektocht van de Azteken van Aztlan tot Chapultepec weergeeft, uitsluitel brengen voor wat betreft het afkomstprobleem. Daarom is het wel spijtig te noemen dat op blz. 51 van het boek van Van Zantwijk, slechts de linkerhelft van de Mapa de Singüenza staat met enkel het Chapultepecgedeelte. Maar dit is, ten overstaan van het geheel, slechts een kleine tekortkoming in een overigens door kwaliteit opvallend werk.

Andere 'kleine of minieme' tekortkomingen laten wij hier uit respect buiten beschouwing, omdat zij niet 'relevant' zijn voor het werkelijk kolossale werk dat de auteur heeft gepresteerd.

De auteur neemt een indrukwekkende serie historische bronnen als uitgangspunt voor het herschrijven van de bewogen en wisselvallige geschiedenis van de zogenaamde Azteken. Deze bronnen zijn:

1e — de precolombiaanse beeldmanuscripten (codices), waarvan er slechts 16 overgebleven zijn;

2e — beeldmanuscripten uit de postconquista — of eerste koloniale periode;

3e — annalen of kronieken en de verhalen die de Indianen of de halfbloeden hebben geschreven, in functie van de eigen familiegeschiedenis of op basis van de intussen verloren gegane beeldmanuscripten, of die genoteerd werden aan de hand van mondelinge overleveringen;

4e — de manuscripten die geschreven werden aan de hand van soortgelijke materiaal door Europese schrijvers.

De documenten van de twee laatste groepen bevatten soms ook nog ikonografische gedeelten in inlandse stijl. De Europese invloed, die reeds merkbaar is bij de derde groep, vervormt meestal sterk de oorspronkelijke gegevens of geeft een onvolledig en verkeerd beeld weer.

Zij bevatten onderling soms tegenstrijdige voorstellingen van historische feiten, van kalendermateriaal of van ethnische gegevens. Daarenboven spelen de regionale en ethnische herkomst van de bronnen een grote rol.

Deze documenten lopen aldus soms ver uit elkaar bij het weergeven van de sociale en ethnische geschiedenis van de Azteken. Daarom dienen deze bronnen met grootste omzichtigheid ontleed en gebruikt te worden. Het vergt dan ook van de lezer en onderzoeker uiteraard een enorm uitgebreide achtergrondkennis om alles in de juiste context te plaatsen.

Bij het lezen van dit boek van dr. Rudolf van Zantwijk, is onze waardering voor zijn vorige werken omgeslagen in bewondering voor het, zonder overdrijving gezegd, enorm voorbereidend werk dat hij heeft moeten verzetten om tot deze, voor een specialist, klare synthese over het sociale en interethnische leven van de Azteken te komen. Het is inderdaad zó, dat alleen een echte Amerikanist ten volle de waarde van dit boek kan beseffen, vooral als hij (of zij) een minimum van kennis

bezit over de Mexicaanse beeldmanuscripten. Wij realiseren ons dat het voor een leek zeer moeilijk moet zijn om het werk van Van Zantwijk goed te volgen, maar het is desondanks aanbevelingswaardig voor diegenen die open staan voor de culturen van Midden-Mexico en voor hen die meer willen weten over deze merkwaardige volksgroepen.

Dit werk zal zeker nog de volgende 20 jaren als basiswerk kunnen gebruikt worden. Het is daarom uiterst noodzakelijk er een internationale uitstraling aan te geven door het onmiddellijk te vertalen in het Spaans of het Engels, hetgeen een referentie betekent voor specialist én leek.

A. Vollemaere

A. Kooyman, red., **Bouwstenen voor een mediabeleid**. Sociale culturele reeks, Samsom, Alphen a.d. Rijn 1977, 175 pp.

Met behulp van uiteenlopende onderwerpen als educatieve omroep, film, beleid en de toekomst van de omroep, onderneemt VPRO-omroepsocioloog Kooyman een poging: 'de discussie over het mediabeleid voor een breder publiek toegankelijk te maken'. Het resultaat is in de eerste plaats een aantal sociografietjes van diverse massamedia. Hemels geeft een overzicht van recente ontwikkelingen in de pers, inclusief het overheidsbeleid ten aanzien daarvan en Van Houte van de situatie met betrekking tot *éducation permanente*. Boukema behandelt de juridische aspecten van meningsvrijheid, recht op informatie etc. Van Beek & Van Bueren lichten het beleid van de overheid ten aanzien van de film door. Keurig gespreid tussen deze meer informatieve artikelen staan om en om daarmee een aantal stukken waarbij meer dan in de andere, kritiek en alternatieve versies naar voren komen. Hofstede berijdt nog weer eens zijn stokpaardje van de kleinschalige massacommunicatie, een idee dat hij aan Enzensberger ontleende die, inmiddels tot hogere wijsheid gekomen, het als utopistisch van de hand deed. De gedachte, die gebaseerd is op de territoriale definiëring van de doelgroepen voor de media, floreert voornamelijk bij maatschappelijke opbouwwerkers. De rol die ze de media zouden willen geven, is twijfelachtig en zou zeker eens vergeleken moeten worden met een meer op functionele eenheden gerichte aanpak van de *éducation permanente*. Het grenst aan volksverlakkerij om mensen te fixeren op het vormgeven aan het eigen, directe milieu, zoals dat in het opbouwwerk dreigt te gebeuren. Deze ideologie stoelt te veel op corporatistische orderingsgedachten om bevredigend uitgewerkt te kunnen worden in onze maatschappij.

Verwant aan het voorgaande is het stuk van Manschot over de invloed van de media, dat eveneens sterk door de Frankfurters beïnvloed is. In dit geval wordt het perspectief gekleurd door een zekere nostalgie naar de tijd toen de zuilen nog stevig overeind stonden, een emancipatorische taak hadden en de bewustzijnsindustrie nog ver achter de horizon leek te liggen. De gebroeders Haasbroek leggen de Nederlandse journalistiek op de snijtafel. Het is interessant te zien welke kennis en ideeën van en over de massamedia gebruikt worden door hen die de media niet zozeer bestuderen, dan wel ze beroepsmatig hanteren. Het 'hoe' van dat hanteren, roept echter wel wat vragen op. Ook bij hen vinden we overigens, evenals bij Hofstede en Manschot, modieuze elementen. Het stemt echter gelukkig te zien, dat ze zich verzetten tegen de 'weg met ons' tendenzen, zoals we die bij de beide andere heren vinden. Terecht vragen zij, welke professionele vormen ze moeten hanteren als dat niet meer de normen van de eigen professie mogen zijn, en of ze soms hun zelfstandigheid als journalist moeten gaan inleveren bij de nieuwe vrijgestelden die

het beste met de basis voor hebben.

Aan het eind doet Kooyman een poging een toekomstperspectief voor de omroep te schetsen op basis van de te verwachten technische ontwikkelingen. Helaas heeft Kooyman geen poging gedaan deze verzameling losse stukken te integreren. Het enige bindende element is nu het feit dat het over massamedia gaat. Een vergelijkend perspectief onder de algemene noemer van cultuurbeleid zou naar mijn mening een bevredigender resultaat opgeleverd hebben. Het stuk van Kassies dat over: 'Staat, Media en Cultuur' gaat kan die functie niet vervullen. (Het bevreemdt trouwens dat ondanks zijn aanwezigheid toneel als vorm van massacommunicatie in het geheel niet aan bod komt). We missen nu vergelijkingen van de soort als de eerdergenoemde met betrekking tot opbouwwerk en éducation permanente. Ook de vertrossing van de omroep zou bijvoorbeeld in een ander daglicht komen te staan als we het floreren van een duidelijk geprofileerd opinieweekblad als Vrij Nederland zetten tegenover de klachten over vervlakking bij de Vara. De fixatie op de televisie als enig middel tot emancipatie zoals we o.a. bij Manschot aantreffen, gaat bij een dergelijke vergelijking verdacht veel lijken op een toepassing van de functionele onvervangbaarheidsthese van het klassieke functionalisme.

Een aardig boekje, dat een redelijk overzicht geeft van de huidige stand van zaken inclusief een aantal minderheidsopvattingen als die van Hofstede en Manschot, maar met een gemiste kans ten aanzien van het op elkaar betrekken van verschillende elementen uit de sfeer van de massacommunicatie.

C. Boef

J. Bardoel, J. Bierhof, B. Manschot en P. Vasterman, **Marges in de Media. Het verbroken contact tussen omroep en publiek.** Wereldvenster, Baarn 1975, 181 pp.

BBM&V haken aan bij wat gemeenlijk als het probleem van de vertrossing bij de televisie bekend staat. Ze klagen over de oppervlakkigheid waarmee het tot nu toe benaderd werd en stellen dat hun publicatie een poging is de verklaring van de huidige omroepverhoudingen 'wat verder door te voeren'. Wie op grond daarvan een analyse met meer diepgang verwacht, komt bedrogen uit. Vanuit een vrij simpele optiek: 'aan het ontzuilingsproces liggen in eerste instantie economische drijfveren ten grondslag' (p. 43), draait het boek in feite om het probleem, hoe televisie gebruikt kan worden voor het voeren van politieke actie, 'het onderzoeken en aanreiken van actie- en organisatie mogelijkheden voor een bepaalde doelgroep' (vgl. p. 133). Het bedrijven van politiek wordt praktisch gelijkgesteld aan het voeren van actie, een visie waarvan de diepgang ook niet indrukwekkend is.

De schrijvers gaan ervan uit dat emancipatie alléén door de betrokkenen zelf verwezenlijkt kan worden. Het komt kennelijk niet bij ze op, dat bij een dergelijk proces meer dan één partij betrokken is. Het bewerken van de te emanciperen groep alléén is kortzichtig, tenzij men de revolutie als enige oplossing prefereert.

De beperking van het blikveld komt ook tot uiting in de fixatie op televisie als enig middel in dit verband, hetgeen overigens samengaat met het feit, dat men zegt over media te schrijven, maar zich in feite op het veel beperkter probleem van de rol van de televisie in emancipatieprocessen concentreert.

Soortgelijke fixatie op het middel leidt ertoe dat men het volgens eigen analyse volkomen onbruikbare medium televisie wil gaan aanpassen aan het gestelde doel, welke aanpassing vooral in het vlak van de programmamakers gezocht wordt.

De steeds verder voortschrijdende professionalisering van de televisiemakers, maakt

dit medium onbruikbaar voor politieke doeleinden zoals BBM&V die zien. Volgens hen ontwikkelt het vakmanschap zich alleen op instrumenteel niveau en dat gaat ten koste van de inhoud van de programma's. Wie echter zou verwachten dat dit probleem leidt tot een diepgaande analyse van de relatie tussen vorm en inhoud en de invloed van technische randvoorwaarden op de bruikbaarheid van televisie voor bepaalde politieke doeleinden, kan beter gaan zoeken of anderen daar soms verstandige dingen over geschreven hebben. Nu moeten we het doen met de stelling dat instrumentele beperkingen als uitvlucht dienen om geen maatschappijkritische programma's te hoeven maken.

Niet alleen de beloofde diepgang ten aanzien van dit specifieke probleem ontbreekt. De auteurs zijn kennelijk zo onder de indruk van de kwalijke gevolgen van professionaliteit, dat ze die ook zo veel mogelijk bij het schrijven van hun boekje hebben vermeden. Het wemelt van onbewezen uitspraken en van verantwoording in voetnoten is nauwelijks sprake. Simplistische redeneringen zijn er echter genoeg. Zo schrijven ze onder meer, dat actualiteitenrubrieken, die bij uitstek geschikt zijn om het gezicht van een omroep te bepalen, daarin falen, omdat: '... volgens onderzoek de kijkers er nauwelijks in slagen een relatie te leggen tussen omroep en actualiteitenrubriek' (p. 68). De schuld daarvan wordt volledig op de schouders van de makers geschoven, die hun werkformules ontlenden aan: 'de kwaliteitseisen van het vak'.

Voorgaande is een voorbeeld hoe de argumenten gegroepeerd worden rond het centrale uitgangspunt dat televisieuitzendingen niet deugen en dat dat voornamelijk de schuld is van de programmamakers die hun eigen professionele normen hanteren als ze die niet mogen gebruiken. U raadt het al, de professionele normen die BBM&V voor ze opstellen. Het zit hem dus eigenlijk niet zozeer in de mate van professionaliteit als wel in een verkeerde professionaliteit die kennelijk bij alle althans bijna alle, televisiemakers aanwezig is. Wie wil weten wat er in sommige linkse kringen over televisie wordt gedacht kan nu de Werkgroep Socialistische Vara ter ziele is de ever continuing story lezen in het boekje van BBM&V.

C. Boef

boeken en tijdschriften uit het
buitenland voor studie en beroep
om bij te blijven:

BOOKIMPEX MOLENSTRAAT 20 DEN HAAG